

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XXXV

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego
Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA
Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Tom XXXV

Rzeszów
2014

Komitet Redakcyjny:
Sylwester Czopek, Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria),
Sławomir Kadrow, Michał Parczewski, Aleksandr Sytnyk (Ukraina)

Zespół stałych recenzentów:
Jan Chochorowski, Igor Chrapunov (Krym), Wojciech Chudziak, Eduard Droberjar (Czechy),
Lubomira Kaminská (Słowacja), Przemysław Makarowicz, Anna Zakościelna

Pozostali recenzenci tomu XXXV:
Wojciech Blajer, Andrzej Kokowski, Maria Łanczont, Michał Parczewski, Janusz Rieger,
Marcin Wołoszyn, Paweł Valde-Nowak, Jarosław Żrałka

Redaktor
Sylwester Czopek
(sycz@archeologia.rzeszow.pl)

Sekretarze Redakcji:
Joanna Ligoda, Joanna Podgórska-Czopek
(archo@muzeum.rzeszow.pl)

Strona internetowa czasopisma:
www.archeologia.univ.rzeszow.pl/?page_id=337

Tłumaczenia
Barbara Jachym – język niemiecki
Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski

Zdjęcie na okładce:
Naczynie kultury Chimú (fot. Maria Szewczuk, Marek Kosior)

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
© Copyright by Instytut Archeologii UR
© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Zimowit”

ISSN 0137-5725

WYDAWCA

Muzeum Okręgowe
w Rzeszowie
35-030 Rzeszów
ul. 3 Maja 19
tel. 17 853 52 78

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego
35-015 Rzeszów
ul. Moniuszki 10
tel. 17 872 15 90

FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO
Fundacja Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego
35-015 Rzeszów
ul. Moniuszki 10
tel. 17 872 15 81

Oficyna Wydawnicza
„Zimowit”
35-604 Rzeszów
ul. Zimowita 6/5
oficyna.zimowit@gmail.com

*W 2014 roku
Profesor Tibor Kemenczei
obchodzi jubileusz 75-lecia urodzin.
Z tej okazji wybitnemu badaczowi
epoki brązu i wczesnej epoki żelaza
ten tom poświęcamy*

Redakcja

SPIS TREŚCI

Tibor Kemenczei – 75	7
----------------------------	---

STUDIA I MATERIAŁY

Jan Chochorowski , Scytowie a Europa Środkowa – historyczna interpretacja archeologicznej rzeczywistości	9
Janusz Kowalski-Bilokrylyy , Pochodzenie kolczyków typu Kłyżów	59
Josyp J. Kobał , Scheibengedrehte graue Keramik der Kuštanovice Kultur aus Transkarpatien (Ukraine)	65
Sylwester Czopek, Andrzej Pelisiak , Remarks on the Tarnobrzeg Lusatian culture flintworking with particular emphasis on settlement materials	77
Monika Kuraś, Tomasz Tokarczyk , Osada tarnobrzegskiej kultury łużyckiej na stanowisku numer 26 w Sarzynie, pow. leżajski	87
Anna Bajda-Wesołowska, Tomasz Bochnak, Monika Hozer , Bogaty grób kobiety z wczesnej epoki żelaza odkryty w miejscowości Zabłotce, pow. jarosławski, stan. 27	105
Agnieszka Reszczyńska , Nowe materiały do poznania włókiennictwa kultury przeworskiej z obszaru południowo-wschodniej Polski	127
Юрий А. Пуголовок, Сергей А. Горбаненко , Печь как культовое место в жилище северян: археологические данные	141
Tomasz Dzieńkowski , Stan, potrzeby i perspektywy badań archeologicznych nad wczesnym średniowieczem zachodniej części ziemi chełmskiej	151
Marek Florek , Czy „grodzisko” to dawny, zniszczony gród? O niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł topomastycznych	171
Wojciech Krukar , Uwagi historyczno-geograficzne do hydronimii wschodniej części Karpat polskich	189

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

Piotr Gębica, Sławomir Superson, Monika Hozer, Anna Bajda-Wesołowska , Geoarcheologiczny zapis ewolucji doliny Wisłoka na przykładzie stanowiska nr 19 w Białobrzegach	217
Sławomir Superson , Znaczenie datowań archeologicznych i radiowęglowych w określaniu wieku współczesnych aluwii powodziowych na stanowisku Budy Łańcuckie III	227
Marta Połtowicz-Bobak, Dariusz Bobak, Piotr Gębica , Nowy ślad osadnictwa magdaleńskiego w Polsce południowo-wschodniej. Stanowisko Łąka 11–16 w powiecie rzeszowskim	237
Michał Dobrzyński, Michał Parczewski, Katarzyna Piątkowska, Małgorzata Rybicka , Zabytki kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Jasienica Sufczyńska, stan. 5, na Pogórzu Przemyskim	249
Elżbieta M. Kłosińska , Nieznana szpila brązowa z miejscowości Pasięki, pow. Tomaszów Lubelski	259
Elżbieta M. Kłosińska , Unikatowa fibula brązowa z terenu Lubelszczyzny	263
Piotr N. Kotowicz , Ostroga żelazna z okresu wpływów rzymskich z Międzybrodzia, pow. Sanok	269
Magdalena H. Rusek, Kamil Karski , The double-chambered vessel of the Chimú culture in the Castle Museum in Łańcut	273
Oksana Adamyszyn , Działalność archeologiczna Jurija Zacharuka na zachodzie Ukrainy (z okazji 100-lecia urodzin)	281

RECENZJE

Tadeusz Malinowski , (rec.) Alina Jaszewska, Sławomir Kałagate (red.), <i>Wicina. Badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów pochodzących z Wiciny</i> , wyd. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, Fundacja Archeologiczna, Zielona Góra 2013, 593 strony, ilustracje, ISBN 978-83-938557-0-4	285
Edyta A. Marek , (rec.) Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski (red.), <i>Motywy przez wieki. Tom 1. Motyw głowy w dawnych kulturach w perspektywie porównawczej</i> , Bytów 2013, 303 strony	291

„AAASC”	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
„AAC”	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
„AAR”	– „Analecta Archaeologica Ressoviensia”, Rzeszów
„AHP”	– „Archaeologia Historica Polona”, Toruń
„AMM”	– „Acta Militaria Mediaevalia”, Kraków – Sanok
„APolski”	– „Archeologia Polski”, Warszawa
„APŚ”	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin
„AR”	– „Archeologické Rozhledy”, Praha
„FAP”	– „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań
„IA”	– „Informator Archeologiczny”, Warszawa
„Kwartalnik HKM”	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
„MA”	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
„Mat. Star.”	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
„Mat. Star. Wcz.”	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
„Mat. Wcz.”	– „Materiały Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
„(M)SROA”	– „(Materiały) i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów
„PamatkyA.”	– „Památky Archeologické”, Praha
„PBF”	– „Prähistorische Bronzefunde”, München
„PMMAiE”	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Łódź
„Pom. Ant.”	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
„Prz. Arch.”	– „Przegląd Archeologiczny”, (Poznań, Wrocław – Poznań)
„RChełmski”	– „Rocznik Chełmski”, Chełm
„RPrzemyski”	– „Rocznik Przemyski”, Przemyśl
„Sil. Ant.”	– „Silesia Antiqua”, Wrocław
„Slav. Ant.”	– „Slavia Antiqua”, Poznań
„Spr. Arch.”	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
„WA”	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
„ZOW”	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Tadeusz Malinowski*

(rec.) Alina Jaszewska, Sławomir Kałagate (red.), *Wicina. Badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów pochodzących z Wiciny*, wyd. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, Fundacja Archeologiczna, Zielona Góra 2013, 593 strony, ilustracje, ISBN 978-83-938557-0-4

Omawiana publikacja ukazała się jako 7. zeszyt Biblioteki Archeologii Środkowego Nadodrza, stanowiąc jednocześnie – pomijając obszerne i szczegółowe opracowanie przedmiotów szklanych z grodziska kultury łużyckiej w Wicinie, które ogłoszono jako artykuł w czasopiśmie (T. Purowski 2007) – drugi, obszerny tom odnoszący się do materiałów pochodzących z badań wymienionego grodziska. Poprzedni był poświęcony zabytkom metalowym pozyskanym w trakcie badań przeprowadzonych w latach 1965–1998 (A. Jaszewska (red.) 2011; por. także T. Malinowski 2012a), ukazało się też kilka drobniejszych publikacji, w których omówiono niektóre inne zabytki (A. Jaszewska 2011, s. 5).

Przystępując do omawiania obecnej publikacji muszę przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że jej tytuł winien być następujący: „Wicina – badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów metalowych z Bieszkowa”. To, że istnieje jakiś bezpośredni związek owego skarbu z Wiciną jest mało prawdopodobne, jednakże kwestię tę należy pozostawić rozważaniom w tekście (por. s. 507–508). Zresztą cały omawiany tom dzieli się na dwie części: I „Badania archeologiczne grodziska w Wicinie w latach 2008–2012” (s. 9–488) i II „Skarb z Bieszkowa, gm. Jasień” (s. 489–589). Szkoda, że w tytule oraz w tekście (a zwłaszcza w podpisach pod ilustracjami) nie podaje się, że Wicina (a także Bieszków) znajdują się w powiecie żarskim. Wskazanie tylko, że są one położone w gminie Jasień bardzo utrudnia kartograficzną lokalizację owych miejscowości, tak zresztą niejednemu czytelnikowi polskiemu, jak – zwłaszcza – zagranicznemu, który na mapie łatwiej może odnaleźć Żary, ale już trudniej Jasień. Nazwa „powiat żarski” została przeze mnie zauważona jedynie na s. 11 książki. I jeszcze jedna sprawa odnosząca się zarówno do strony tytułowej, jak i kontrtytułowej oraz niektórych stron tekstu (np. 11, 277 i 303). Otóż napotyka się tam na brak odmiany nazwiska „Kałagate”. Jest ono wprawdzie obcego pochodzenia, jednak i takie, w tym zakończone na „e”, podlegają odmianie (E. Polański 1999, s. LXXIX–LXXXI; A. Markowski 1999, s. 1475–1554). Dlatego też na stronie tytułowej książki winien być napis: „Pod redakcją Aliny Jaszewskiej i Sławomira Kałagatego”. Odmianę

tego nazwiska uwzględniłem też w jednej z moich publikacji (T. Malinowski 2006, s. 9).

Wspomniana wyżej pierwsza część książki jest dziełem przede wszystkim dziesięciorga autorów. Alina Jaszewska i Sławomir Kałagate wprowadzają w problematykę badań archeologicznych grodziska w Wicinie (rozdział 1), omawiają podstawy gospodarki mieszkańców grodu (rozdział 14) oraz dokonują podsumowania badań grodziska w latach 2008–2012 (rozdział 15). Krzysztof Sadowski i Sławomir Kałagate przedstawiają warunki środowiska naturalnego grodziska (rozdział 2), Sławomir Kałagate najpierw omawia wyniki badań archeologicznych grodziska (rozdział 3), następnie odkryte obiekty nieruchome (rozdział 4), wydzielone zabytki gliniane (rozdział 6), zabytki kamienne (rozdział 8), zabytki z poroża i kościane (rozdział 10) oraz chronologię grodziska (rozdział 13). Dagmara Łaciak i Julia Orlicka-Jasnoch dokonują analizy stylistyczno-typologicznej i technologicznej ceramiki (rozdział 5), Paweł Stachowiak omawia zabytki gliniane związane z metalurgią (rozdział 7), Mirosław Masojć – zabytki krzemienne (rozdział 9), Arkadiusz Michalak – przedmioty metalowe (rozdział 11), ponadto Arkadiusz Michalak, Marcin Biborski i Janusz Stępiński dokonują analizy formalnej i metalograficznej czekanów scytyjskich (rozdział 12). Uzupełnieniem powyższych opracowań jest dziesięć aneksów poświęconych analizie antropologicznej (Anna Wrzesińska), zoologicznej (Marta Osypińska), szczątków roślinnych (Joanna Koszałka), analizie palinologicznej (Krystyna Milecka), dendrologicznej (Elżbieta Szychowska-Krąpiec, Joanna Barniak, Monika Bolka, Natalia Nawrocka i Marek Krąpiec), dendrochronologicznej (Marek Krąpiec i Elżbieta Szychowska-Krąpiec), radiowęglowej (Marek Krąpiec), badaniom petrograficznym ceramiki i (osobno) oznaczeniem jej składu chemicznego (Piotr Gunia), na koniec analizie petrograficznej zabytków kamiennych (Krzysztof Sadowski).

Z powyższego obszernego zestawienia wynika, że materiały pozyskane w Wicinie w latach 2008–2012 zostały poddane wnikliwym badaniom archeologicznym oraz specjalistycznym. Ogólnie biorąc jest to dużą zaletą pierwszej części książki. W dodatku opracowaniom archeologicznym towarzy-

* ul. Święty Marcin 29/7, 61-806 Poznań

słą łącznie 192 ilustracje, w tym sporo wielkoformatowych rysunków i fotografii, głównie kolorowych, natomiast aneksem specjalistycznym 31 rycin oraz kilkadziesiąt (lub więcej) stron tabel, diagramów, itp.

Mówiąc o ilustracjach książki muszę jednak zwrócić uwagę na rycinę 1 i 2 zamieszczone w rozdziale 1 (s. 12), które przedstawiają lokalizację stanowiska z grodziskiem. Oto bowiem w podpisie pod ryciną 1 czytamy, że lokalizacja jest zaznaczona na mapie w skali 1:10 000, gdy tymczasem skala liniowa na samej rycinie wskazuje 1:20 000. Natomiast zupełnie nie rozumiem, dlaczego zamieszczono rycinę 2. Nie wnosi ona niczego nowego w dodatku jest wycinkiem z mapy niemieckiej wydanej w 1939 roku! Czy mając od lat mapy polskie w tej samej skali, wydawane przez Zjednoczone Przedsiębiorstwa Geodezyjno-Kartograficzne GEOKART, jest konieczne korzystanie z mapy niemieckiej? Również i w tym przypadku skala podawana w podpisie nie odpowiada rzeczywistej skali opublikowanej rycinie. To sięganie po wycinki z map niemieckich dublujące mapy polskie jest zresztą spotykane i w innych zielonogórskich publikacjach archeologicznych: np. Z. Misiuk (2013, s. 156, gdzie zresztą można dostrzec różnice w zabudowie miejscowości na mapie niemieckiej z 1937 r. i polskiej z 2000 r.), czy A. Jaszewska, S. Kałagate (2013, s. 9, gdzie wycinek mapy niemieckiej pochodzi sprzed 81 lat, z 1932 r. – ! – i również zapis w skali w podpisie jest odmienny od rzeczywistego). Nie jest to poprawne ani historycznie, gdyż mapy te same przez się wnoszą nic nowego, ani – moim zdaniem – politycznie.

Po rozdziale pierwszym, wprowadzającym w dosyć znana już problematykę grodziska, na uwagę zasługuje rozdział następny, w którym na podstawie badań geomorfologicznych, w tym zwłaszcza wykonanych ośmiu profili wiertniczych, pozyskano dość szeroki obraz środowiska naturalnego owego obiektu. W rozdziale trzecim poza obrazem wykopalisk w latach 2008–2012, co jest ilustrowane 12 rycinami, w tym kolorowymi fotografiami oraz kilkustronicową, bardzo szczegółową tabelą nawarstwień w jednym z wykopów, natrafiamy także na dyskusję z niektórymi wcześniejszymi wypowiedziami odnoszącymi się do prac na terenie grodziska. Kolejny rozdział opisuje – bogato ilustrując i wykorzystując aneks nr 5, poświęcony analizie dendrologicznej – odkryte obiekty nieruchome. Muszę z przyjemnością przyznać, że liczne kolorowe fotografie w bardzo sugestywny sposób pozwalają poznać owe konstrukcje. szkoda jedynie, że rycina 24, będąca rysunkiem, nie została usytuowana – na tej samej stronie – w sposób analogiczny jak rycina 25, będąca fotografią. Obydwie przedstawiają bowiem (w zasadzie) ten sam obiekt, starszą drogę przedwałową.

W następnych rozdziałach (5–11) są publikowane materiały ruchome odkryte w latach 2008–2012. Pierwszy z nich, oczywiście jest najobszerniejszy (s. 75–181), gdyż odnosi się do odnalezionych materiałów ceramicznych. Autorki dokonują opracowania w oparciu o wcześniejsze ustalenia stylistyczno-typologiczne odnoszące się do grupy białowickiej kultury łużyckiej, wskazując jednocześnie na jej odrębność od ceramiki sąsiadujących grup kulturowych. Zapewne można to stwierdzenie odnieść również do wyników przedstawionych w nowszym opracowaniu (J. Żychlińska 2013), które nie mogło być im znane. Całość opracowanych materiałów jest bardzo wnikliwie podzielona na występujące w nich typy i podtypy naczyń, a także uwzględnia fragmenty ceramiczne nie pochodzące z naczyń, mianowicie, tzw. kadzielnice (np. J. Orlicka-Jasnoch

2011; T. Malinowski 2013a – tam dalsza literatura). Uwzględnienie fragmentów tych przedmiotów jest w pełni uzasadnione, gdyż bardzo często – i co mnie się zdarzało (np. T. Malinowski 2006, s. 26, 28, 127 i 133) trudno je odróżnić bez wątpliwości od fragmentów naczyń. Na uwagę zasługuje też obszerna analiza technologiczna, wykorzystująca wyniki analiz petrograficznych i chemicznych (aneksy nr 8 i 9).

Będąc przy omawianiu opracowania fragmentów naczyń glinianych z Wiciny, pragnę podnieść dwie kwestie. Przede wszystkim – najczęściej pisząc po prostu „naczynia” i „ceramika”, kilkakrotnie ulegają modnemu ostatnio terminowi „ceramika naczyniowa”, który jest wyraźnie błędny (T. Malinowski 2014; M. Malinowski 2014). Ponadto autorki używają określenia „naczynia sitowate” (s. 82). Nie robię im z tego powodu zarzutu, gdyż takie określenie naczyń mających w ściankach i dnach otworki (o rozmaitej zresztą średnicy) jest bardzo często spotykane, aczkolwiek kształty tych naczyń i przypisywane im funkcje są bardzo zróżnicowane (M. Mogielnicka-Urban, J. Urban 2013). Dlatego też w przytaczanej przed chwilą publikacji sugeruje się (s. 510), aby w przypadku fragmentów tych zabytków, których nie można przyporządkować do którejś z wymienionych tam grup, posługiwać się określeniem „ceramika perforowana” lub „ceramiczne wytwory perforowane”. W odniesieniu do znalezisk wicińskich, określenia te można zastosować do przedstawionych na ryc. 17: 10, 43: 12, 49: 9 (nie uwzględnionego w wykazie), 55: 9, 77: 3 i 86: 5 (jw.). Natomiast duży fragment widniejący na ryc. 73: 1 można w świetle propozycji M. Mogielnickiej-Urban i J. Urban (2013, ryc. 2: 6, 7, 9 i 15) – zaliczyć do ich grupy B1, mieszczącej naczynia o rozmaitej funkcji (s. 507–508). Ze swojej strony dodam, że aczkolwiek w ujęciach encyklopedycznych i słownikowych sito – to przyrząd do oddzielania części drobniejszych od grubszych, zaś cedzidło umożliwia usunięcie płynu od ciał stałych (np. Encyklopedia 1861, s. 15; 1866, s. 478; Wielka ilustrowana b.r. wyd., s. 58), to często uważa się też, że są to wyrazy bliskoznaczne (H. Zgółkowa 1995, s. 165; 2002, s. 367; Wielka encyklopedia 2004, s. 115). Osobiście, co zauważyły M. Mogielnicka-Urban i J. Urban (2013, s. 507) jestem zwolennikiem uważania „ceramiki perforowanej” za cedzidła, co nie wyklucza innych, rzadszych zastosowań. Cedzidła – bez ich dużego zróżnicowania typologicznego – są również uwzględnione w najnowszym opracowaniu przemian stylistycznych naczyń kultury łużyckiej w Wielkopolsce (J. Żychlińska 2013, s. 64).

W rozdziale szóstym zostały opracowane – z uwzględnieniem badań petrograficznych mieszczących się w aneksie ósmym – niektóre tzw. gliniane zabytki wydzielone (krążki, grzędzidła, przęśliki, ciężarki tkackie, paciorki i przypuszczalny fragment figurki zoomorficznej) oraz polepa konstrukcyjna. Odrębnie w kolejnym rozdziale, zostały omówione inne wydzielone zabytki gliniane, mianowicie fragmenty form odlewniczych na wosk tracony oraz całą i część łyżki odlewniczej. Kolejny, ósmy rozdział, przedstawia zabytki kamienne, w tym 2 (wisior i osełka) wykonane z materiału pochodzącego z Sudetów lub Przedgórze Sudeckiego oraz siedem (2 kamienie szlifierskie, rozcieracz, gładzik, 2 fragmenty toporków oraz tzw. jajko lub chlebek) sporządzonych z miejscowego surowca narzutowego. W określeniu surowca był pomocny aneks dziesiąty.

Rozdział dziewiąty jest poświęcony zabytkom krzemienym. Autor kontynuując wcześniejsze opublikowane opracowania materiałów krzemienych z Wiciny stwierdza przede

wszystkim, że większość odkrytych w latach 2008–2012 nie jest związana z kulturą łużycką, że wyprzedzają ją one o co najmniej kilka tysiącleci (s. 206). Z kulturą łużycką wiąże natomiast blisko 200 przedmiotów krzemiennych, wśród których znajdują się retuszowane narzędzia. Niektóre z nich mają wyświecenia charakterystyczne z racji używania do sprzętu zbóż. Autor przekazuje te informacje w sposób przekonujący, co stwierdzam z zadowoleniem, gdyż niekiedy przypisywanie kulturze łużyckiej przedmiotów krzemiennych nasuwa wątpliwości lub nawet sprzeciw (T. Malinowski 2000). Co zresztą ciekawe, w powojennych, niezbyt rozległych badaniach grodziska kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, nie natrafiono na przedmioty krzemienne – takie wystąpiły w trakcie wykopalisk w okresie międzywojennym, lecz pochodziły z mezolitu i neolitu, w tym ostatnim przypadku towarzysząc fragmentom naczyń i charakterystycznym przedmiotom (narzędziom) kamiennym kultury ceramiki wstęgowej kłutej, kultury pucharów lejkatych i kultury ceramiki sznurowej (T. Malinowski 2004, s. 5 – tam dalsza literatura; 2012b, s. 22–24). Żadnych nie odniesiono do kultury łużyckiej.

W kolejnym, dziesiątym rozdziale, są omówione zaledwie cztery przedmioty wykonane z kości i poroża. Pragnę zwrócić uwagę na to, że przekłuwacz wykonany z poroża sarny, omówiony w tym rozdziale, w aneksie 2, ujęty w tabeli 2 jako zakrzywienie rogu, nie występuje w tamtejszej tabeli 15 obejmującej m.in. kości ze śladami obróbki rzemieślniczej. Brak ich w tekście wymienionego rozdziału. Inna sprawa, że w rozdziale tym nie wspomniano o 6 fragmentach poroża jelenia ze śladami obróbki i śladach obróbki użytkowej kości bydłowej, które to informacje są zawarte w tabeli 15 aneksu 2.

Przedmioty metalowe kultury łużyckiej z badań w latach 2008–2012 w Wicinie (rozdział jedenasty) są liczne, obejmują aż 123 pozycje. Jest to związane nie tylko z samymi wykopaliskami, lecz także z prospekcją terenu przy użyciu detektora metali. Ujawniono wyroby z brązu i żelaza, zarówno wśród narzędzi, jak i ozdób oraz innych jeszcze przedmiotów, w tym 4 scytyjskich (czekan i groty strzał). Omawiając poprzedni tom zawierający katalog zabytków metalowych z Wiciny (T. Malinowski 2012a, s. 615) zwróciłem uwagę na to, że znalazł się w nim rozdział – zupełnie niepotrzebnie – poświęcony nowożytnym znaleziskom metalowym. Tę krytyczną uwagę muszę powtórzyć obecnie: w rozdziale jedenastym umieszczono także 27 przedmiotów nowożytnych (s. 223–224 i 230–231 + ryc. 8: 1–6 i 8–10, ryc. 9: 1–7). Otóż nic nie stało na przeszkodzie temu, aby owe przedmioty opublikować w innym miejscu, łącznie (tutaj mała złośliwość) z 5-złotową monetą z 1976 r. (nr 140, nr inw. 18/11), którą mógł zgubić dr Adam Kołodziejski prowadzący wówczas wykopaliska w Wicinie ...

Dwunasty rozdział kłóci się z tytułem całej omawianej publikacji. Jest on poświęcony analizie formalnej i metalograficznej czekanów scytyjskich z Wiciny, przy czym owa analiza nie obejmuje jedynie czekana opisanego w poprzednim rozdziale (choć przypomina jego niektóre dane na s. 242 i podaje – wcześniej brakujący – rysunek: s. 243, ryc. 1: 3), lecz również dwóch znalezionych – sądząc po zapisie katalogu – w 1967 i 1969 r. (A. Michalak, A. Jaszewska 2011, s. 280, 281, 288, ryc. 65: 1 i 2)¹. Postępowanie takie – mimo wstępnej uwagi –

jest usprawiedliwione, gdyż owe wcześniej znalezione i opublikowane czekany nie były poddane badaniom metaloznawczym (R. Kaźmierczak, M. Grupa, K. Rybka 2011). Rozdział trzy-nasty jest króciutki, obejmuje jedynie 1,5 strony formatu A4, a jest poświęcony chronologii grodziska w Wicinie. Autor, posługując się danymi badań zawartych w aneksach 4 i 6, podaje 754 r. p.n.e. jako datę, kiedy zaczęto budować wał oraz starszą drogę przedwałową i część ostrokołu, natomiast rok 571 p.n.e. jest datą zdobycia i zniszczenia grodu przez Scytów. Stanowi to modyfikację ustaleń przyjmowanych wcześniej przez dr. Adama Kołodziejskiego.

Przedostatni, czternasty rozdział, przedstawia podstawy gospodarcze mieszkańców grodu w Wicinie. Oprócz danych pozyskanych w trakcie ostatnich badań, do których odnoszą się aneksy zawarte w tym tomie, są wykorzystywane także spostrzeżenia z dawniejszych wykopalisk. Autor zwraca uwagę na brak w materiałach kostnych szczątków ryb, aczkolwiek w trakcie badań terenowych pozyskano ciężarki do sieci. Nie wydaje mi się, aby brak tych szczątków był spowodowany zaspokajaniem potrzeb na mięso poprzez hodowlę, o czym pisze autorka aneksu 2 (s. 286 i 289), gdyż mieszkańcy innych grodów kultury łużyckiej łowili sumy, szczupaki, okonie, leszcze, płocie, krąpie i liny (T. Malinowski 1985, s. 260; D. Makowiecki, M. Makowiecka 2004, s. 21, 26, 36–38 i 57–60). Wydaje mi się, że owe szczątki rybnie zostały w Wicinie przeoczone, analogicznie jak mięczaków, które również są znane z osiedli kultury łużyckiej (M. Zabilska 2012; por. także T. Malinowski 2013b).

Nie bardzo mogę zrozumieć, co wspólnego z podstawami gospodarki mieszkańców grodu ma fakt, że wśród szczątków ludzkich znajdujących w jego ruinach było bardzo niewiele należących do mężczyzn.

Natomiast ostatni, piętnasty, rozdział podsumowujący badania w Wicinie w latach 2008–2012 jest bardzo zwięzły. Zadziwia ponadto okoliczność, że na s. 265–266 zamieszczono 41 wierszy tekstu, wraz z przypisem, wierszy identycznych (przypis także), jak na sąsiadujących stronach 243–244 poprzedniego rozdziału. Wydaje mi się, że w rozdziale czternastym pióra S. Kałagatego, wskazany tekst nie był potrzebny, bardziej na miejscu jest w ostatnim rozdziale, którego jest współautorem. Bardzo ucieszyła mnie natomiast wiadomość, że Oddział lubuski Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich podejmuje rozmaite starania zmierzające do opracowania całości materiałów pozyskanych w trakcie wcześniejszych wykopalisk dra Adama Kołodziejskiego.

Dalej umieszczono zestawienie literatury odnoszącej się do wszystkich wyżej przedstawionych rozdziałów pierwszej części tomu. Jedyna nasuwająca się tutaj uwaga dotyczy publikacji S. Stegmanna-Rajtára, która – w polskojęzycznej publikacji – powinna być opatrzona informacją, że jest to nadbitka, a nie Sonderdruck.

Kolejne miejsca pierwszej części tomu zajmują aneksy przedstawione przeze mnie uprzednio i niejednokrotnie przywoływane w kolejnych rozdziałach. Jestem przekonany o tym, że zawarte w nich wyniki analiz specjalistycznych będą niejednokrotnie wykorzystywane, i to nie tylko w odniesieniu do badań w Wicinie. Doceniając je pragnę jednakże zwrócić uwagę

¹ Od redakcji: Mapa na rycinie 10 podaje błędną lokalizację znaleziska czekana z Żuklina, gm. Kańczuga, pow. przeworski, któ-

re zostało zaznaczone na prawym brzegu Sanu. W rzeczywistości stanowisko to znajduje się po przeciwnej stronie rzeki, w odległości około 19 km od jej koryta, w kierunku zachodnim.

na kilka spraw. Jeśli chodzi o aneks antropologiczny, to bardzo mylące jest – przynajmniej dla mnie, jako archeologa – podawanie, że kości dziecka „zmarłego w wieku Infans I, tj. powyżej 4. roku życia, ale nie starszego niż 6 lat” (s. 278 i 279) oraz w „wieku Infans II, tj. powyżej 7. roku życia, ale nie starszego niż 10 lat” (s. 278 i 279). Użyty we wskazanym miejscu skrót „tj.” sugeruje bowiem, że takie są granice owych grup wiekowych, gdy tymczasem Infans I obejmuje (wg B. Jerszyńskiej 2004, s. 37), lata od 0 do 6, a Infans II od 7 do 14, co w innym miejscu podaje również autorka obecnego aneksu (A. Wrześcińska 2010, s. 247). Opracowane szczątki zwierzęce zaopatrzone są we wnioski, również – co istotne – na dość szerokim tle porównawczym. Powinny one zostać wykorzystane w bardziej pogłębionym studium, uzupełnionym o badania szczątków zwierzęcych z wcześniejszych wykopalisk i uwzględniającym jeszcze inne niż przykładowo podane obiekty osadnicze, ale jest to przedsięwzięcie wybiegające znacząco poza ramy omawianej publikacji. Niezmiernie wnikliwa jest analiza dendrologiczna – obejmuje aż 1602 próbki, podobnie analiza dendrochronologiczna – 1008 próbek. To samo spostrzeżenie można odnieść do badań petrograficznych fragmentów naczyń i innych przedmiotów glinianych.

W drugiej części książki jest przedstawiony ważący około 10 kg skarb przedmiotów brązowych i żelaznych, przypadkowo odkryty w Bieszkowie, odległym od Wiciny 4 km. Są to przedmioty zarówno całe, jak też ich fragmenty. Poza omówieniem poszczególnych kategorii zabytków ilustrowanym 23 rycinami (J. Orlicka-Jasnoch), autorka przekonująco stwierdza, że najbardziej wiarygodny jest pogląd, iż właściciel skarbu był metalurgiem, wędrownym rzemieślnikiem, który nie miał bezpośredniego związku ze scytyjskim napadem na gród w Wicinie.

Kolejny tekst zajmuje się tym, jakim przyczynkiem do dyskusji nad poziomem metalurgii okresu halszackiego jest owo znalezisko (P. Stachowiak). Dalej znajduje się aneks nr 1 owej drugiej części książki, przedstawiający wyniki analizy chemicznej zabytków metalowych nie tylko z Bieszkowa, ale i z Wiciny (P. Kucypera, K. Rybka), przy czym w tym ostatnim przypadku również z wcześniejszych wykopalisk (s. 556–557), a także aneks nr 2, odnoszący się do resztek tekstylnych z Bieszkowa (A. Sikorski). Prezentację zabytków z Bieszkowa zamyka katalog ilustrowany 24 kolorowymi fotografiami (J. Orlicka-Jasnoch).

Na końcu tomu znajduje się streszczenie anglojęzyczne odnoszące się do badań w Wicinie, tylko w trzech miejscach luź-

no wspominając o Bieszkowie. Anglojęzyczne podpisy są też umieszczone – obok polskich – przy wszystkich ilustracjach omawianego tomu. Jest to bardzo pożyteczne i mnie osobiście cieszące, gdyż krytykowałem brak analogicznych elementów w poprzednim tomie materiałów z Wiciny (T. Malinowski 2012a, s. 618).

Stwierdzam jednakże, iż w obecnie omawianej publikacji nadal w pewnych tekstach z upodobaniem niektórzy autorzy (bo nie są to wszyscy!) posługują się – przywołując ilustracje i niektóre inne elementy zamieszczone w literaturze obcojęzycznej – skrótami „Abb.” (w jednym przypadku – s. 220 – dotyczy to literatury w języku polskim!), „Taf.” (i „taf.”!), „Fig.”, „ris.”, co skrytykowałem w recenzji poprzedniego tomu odnoszącego się do Wiciny (T. Malinowski 2012a, s. 616). Teraz mogę dodać, że taką niczym nieuzasadnioną cudzoziemszczyzną, której – powtarzam to za moją poprzednią recenzją – nie spotykamy w polskojęzycznych publikacjach wybitnych polskich archeologów, wzbogacając takie terminy jak „Karte” i „Beilage” (czterokrotnie – s. 491, 496, i 2×505 – „Beliage”!), aczkolwiek w bezpośrednim kontekście natrafiłem (s. 505) również na „załącznik” dotyczący tekstu niemieckojęzycznego. W omawianej książce nazwiska i tytuły rosyjskojęzyczne w tekstach i zestawieniu literatury do wszystkich rozdziałów pierwszej części podlegały transliteracji, zaś do pierwszego rozdziału drugiej części – transkrypcji, co nie powinno mieć miejsca. I ostatnia uwaga: w drugim artykule drugiej części książki są na samym początku (s. 539) przywoływane publikacje W. Blajera (z błędem w nazwisku!), których brak w zestawieniu literatury (s. 544).

Wspomniałem już, że materiały z Wiciny zostały w tej książce poddane wnikliwym badaniom archeologicznym oraz specjalistycznym. Uważam, że stanowią bardzo istotny krok w kierunku rozpoznania dziejów tamtejszego grodu, który uległ tragicznemu dla mieszkańców najazdowi. Jest to także istotny dalszy krok w zakresie poznania najazdów scytyjskich sięgających ziem polskich. Sądzę, że mogę tutaj zaznaczyć, iż jest to osiągnięcie mgr Aliny Jaszewskiej oraz współpracujących z nią badaczy. Sądzę ponadto, że mogę – mimo wcześniej poczynionych uwag – tutaj dodać, iż mgr Alina Jaszewska wyraźnie swoją działalnością terenową, organizacyjną i edytorską sprawia, że archeologia zielonogórska staje się bardziej widoczna w kraju i zagranicą.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Encyklopedia

- 1861 *Encyklopedia powszechna*, t. 5, Warszawa.
 1866 *Encyklopedia powszechna*, t. 23, Warszawa.
 Jaszewska A. (red.)
 2011 *Wicina. Katalog zabytków metalowych*, Zielona Góra.
 Jaszewska A.
 2011 Wstęp, [w:] Jaszewska A. (red.), *Wicina. Katalog zabytków metalowych*, Zielona Góra, s. 5–6.
 Jaszewska A., Kałagate S.
 2013 Wstęp, [w:] Gruszka B., Jaszewska A., Kałagate S. (red.), *Obwodnica Sulechowa, woj. lubuskie. Badania archeologiczne na stanowiskach 10, 25, 26, 27, 28, t. 1*. Zielona Góra, s. 7–12.

Jerszyńska B.

- 2004 *Procesy wzrastania i rozwoju oraz ich uwarunkowania w średniowiecznych populacjach ludzkich*, Poznań.
 Kaźmierczak R., Grupa M., Rybka K.
 2011 Badania konserwatorskie i metaloznawcze przedmiotów ze stanowiska numer 1 w Wicinie, [w:] Jaszewska A. (red.), *Wicina. Katalog zabytków metalowych*, Zielona Góra, s. 307–313.
 Makowiecki D., Makowiecka M.
 2004 *Zwierzęce szczątki kostne*, [w:] Malinowski T. (red.), *Komorowo, stanowisko 1. Grodzisko kultury łużyckiej i osadnictwo wczesnośredniowieczne. Badania specjalistyczne*, Zielona Góra, s. 19–92.

- Malinowski M.
2014 Do artykułu Tadeusza Malinowskiego (2014), O niektórych wyrażeniach... Komentarz filologiczny, „APolski”, t. 59, w druku.
- Malinowski T.
1985 *Wielkopolska w otchłani wieków*, Poznań.
2000 O roli krzemienia u niektórych społeczności epok metali, „Prz. Arch.,” t. 48, s. 127–139.
2004 Zagadnienia wstępne, [w:] Malinowski T. (red.), *Komorowo, stanowisko 1. Grodzisko kultury łużyckiej i osadnictwo wczesnośredniowieczne. Badania specjalistyczne*, Zielona Góra, s. 5–18.
2006 *Komorowo, stanowisko 1: grodzisko kultury łużyckiej – faktoria na szlaku bursztynowym* (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 1), Rzeszów.
2012a rec. Alina Jaszewska (red.), Wicina. Katalog zabytków metalowych. Zielona Góra 2011, 320 ss., 68 rycin, 35 fotografii, „AAR”, t. 7, s. 611–619.
2012b *Mieszkańcy faktorii na szlaku bursztynowym z około IX–VIII wieku przed naszą erą w Komorowie, powiat szamotulski, Kaźmierz*.
2013a O niepopelnionym grzechu, czyli nieco uwag o funkcji tzw. kadzielnic glinianych kultury łużyckiej, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 10, s. 195–197.
2013b O winniczkach (*Helix pomatia* L.) z Wyspy Komorowskiej na Jeziorze Bytyńskim w kontekście chronologiczno-kulturowym, „APolski”, t. 58, s. 225–235.
2014 O niektórych wyrażeniach w polskim piśmiennictwie archeologicznym, „APolski”, t. 59, w druku.
- Markowski A. (red.)
1999 *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
- Michalak A., Jaszewska A.
2011 Katalog zabytków metalowych, [w:] Jaszewska A. (red.), *Wicina. Katalog zabytków metalowych*, Zielona Góra, s. 55–291.
- Misiuk Z.
2013 Bulla papieska z Kunowic, pow. ślubicki. Przyczynek do interpretacji znalezisk niektórych zabytków z późnego średniowiecza i początku XVI wieku, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 10, s. 155–165.
- Mogielnicka-Urban M., Urban J.
2013 „Naczynia sitowate” w kulturze łużyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] Kolenda J., Mierzwiński A., Moździoch S., Żygadło L. (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze...*, Wrocław, s. 501–525.
- Orlicka-Jasnoch J.
2011 Uwagi na temat roli kadzielnic w grobach ciałopalnych grupy białowickiej kultury łużyckiej, [w:] Jaszewska A., Michalak A. (red.), *Ogień – żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony*, Zielona Góra, s. 95–115.
- Polański E. (red.)
1999 *Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, Warszawa.
- Purowski T.
2007 Przedmioty szklane odkryte na grodzie ludności kultury łużyckiej w Wicinie, stan. 1, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 5, s. 75–172.
- Wielka encyklopedia
2004 Wielka encyklopedia PWN, t. 25, Warszawa
Wielka ilustrowana
b.r. wyd. Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna, t. 16, Kraków; reprodukcja Warszawa 1995.
- Wrzesińska A.
2010 Ekspertyza antropologiczna grobów ciałopalnych z cmentarzyska kultury pomorskiej w Żychlinie, woj. łódzkie, „FAP”, t. 46, s. 247–256.
- Zabilska M.
2012 Depozyty ze szczątkami mięczaków na stanowiskach kultury łużyckiej z Polski. Charakterystyka i próba określenia ich genezy, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Archeologia, t. 32, s. 253–289.
- Zgólkowa H. (red.)
1995 *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 6, Poznań.
2002 *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 38, Poznań.
- Żychlińska J.
2013 *Przemiany stylistyczne naczyń ceramicznych ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, Bydgoszcz.

